

TRGOVAČKI PUTEVI I TRGOVINA U SREDNJEM I DONJEM
POLIMLJU U SREDNJEM VIJEKUMarijan *PREMOVIĆ*

Univerzitet Crne Gore, Filozofski fakultet, Odsjek za istoriju, 81400 Nikšić, Danila Bojovića bb, Crna Gora

e-mail: premovicmarijan@yahoo.com

IZVLEČEK

*Pojma Srednje in Donje Polimije v tem prispevku sovpadata s prostorom srednjeveških žup: Lim, Ljuboviđa (ozemlje današnje občine Pijelo polje, Črna gora), Zvijezd, Crna Stena (ozemlje občine Prijepolje, Srbija) in Dabar (obsega občino Priboj v Srbiji in Rudo v Bosni in Hercegovini). Dolina Lima in doline njegovih pritokov so kot skupna konfiguracija terena omogočale ugodne pogoje za promet, tako da je bilo celotno ozemlje v srednjem veku pokrito z mrežo karavanskih poti. Predmet naših raziskovanj se nanaša na prve omembe trgovine v arhivskih dokumentih do padca pod osmansko oblast. V oziru izvirnih osnov, tj. raziskovanja gradiva na to temo, je, poleg objavljene relevantne zgodovinske literature, osmanskih virov, kotorskih virov, srbskih virov (darovnic, zapisov, napisov in narativnih virov), potrebno izpostaviti tudi uporabo neobjavljenih virov iz Državnega arhiva v Dubrovniku. Uporabili smo tudi spise iz Dubrovniškega arhiva: *Diversa Cancelariae* i *Diversa Notaria*, ki so nedvomno najpomembnejši za gospodarske odnose in aktivnosti dubrovniških trgovcev. Nekaj gradiva smo našli v serijah *Lamenta de foris* in *Lettere e commissioni di Levante*. Na osnovi ohranjenih srbskih, kotorskih in dubrovniških virov smo predelali naslednje trge in karavanske postaje: Brskovo, cerkev Svetega Petra, Lim, cerkev Grlica, Crnča u Zatonu, Dobro Polje, Nikolj-pazar, Breza (nahajajo se na ozemlju Črne gore), Brodarevo, Prijepolje, Bukovica, Komorani, samostan Mili, hiša Pribila Kučinića, Ivanje Drenova, cerkev Svetega Nikole v Banji in Severin (današnje ozemlje Srbije). V prispevku bomo prikazali razvoj in dinamiko trgovinskega prometa, aktivnost dubrovniških in domačih trgovcev v srednjem veku.*

Ključne besede: trgovina, trgovske poti, srednji vek, Polimje (današnje ozemlje Črne gore, Srbije, Bosne in Hercegovine), Dubrovnik

LE VIE DI COMMERCIO E LE ATTIVITÀ COMMERCIALI NEL TERRITORIO
DI SREDNJE E DONJE POLIMLJE NELL'EPOCA MEDIEVALE

SINTESI

I termini Srednje Polimlje e Donje Polimlje usati in questo lavoro corrispondono al territorio delle seguenti contee medievali chiamate: Lim, Ljuboviđa (territorio dell'odierno Comune di Bijelo Polje, Montenegro), Zvijezd, Crna Stena (territorio dell'odierno Comune

di Prijepolje, Serbia) e Dabar (comprende il territorio dell'odierno Comune di Priboj in Serbia e del Comune di Rudo in Bosnia ed Erzegovina). La valle del fiume Lim e delle sue affluenti, come anche la configurazione dell'intero terreno, creavano delle condizioni vantaggiose per lo sviluppo del commercio, perciò tutto questo spazio era coperto dalla rete delle strade carovaniere. L'oggetto delle ricerche su cui si basa il presente lavoro riguarda le prime tracce delle attività commerciali trovate nei documenti archivistici relativi al periodo che si estende fino alla caduta sotto il dominio ottomano. Per quanto riguarda la base fondamentale del lavoro ovvero la ricerca stessa, oltre agli scritti storici già pubblicati, oltre alle fonti ottomane, fonti di Cattaro e quelle serbe (documenti, scritte, fonti narrative), sono state consultate anche le fonti non pubblicate, quelle dell'Archivio Storico di Ragusa. Sono stati usati gli estratti dall'Archivio di Ragusa: "Diversa Cancellariae" i "Diversa Notariae" – indubbiamente i più importanti per le relazioni commerciali e per le attività dei commercianti di Ragusa. Del materiale è stato ricavato anche dalle serie "Lamenta de foris" e "Lettere e commissioni di Levante". Basandosi sulle fonti conservate, quelle serbe e quelle di Cattaro e di Ragusa, nel presente lavoro vengono trattate le seguenti piazze e stazioni carovaniere: Brskovo, la chiesa di San Pietro, Lim, la chiesa Grlica, Crnča a Zaton, Dobro Polje, Nikolj-pazar, Breza (territorio montenegrino), Brodarevo, Prijepolje, Bukovica, Komorani, monastero Mili, casa di Pribil Kučinić, Ivanje, Drenova, chiesa di San Nicolaa Banja e Severin (oggi, territorio serbo). Il lavoro cercherà di presentare lo sviluppo e la dinamica delle attività commerciali, le attività dei commercianti di Ragusa e di quelli del posto nell'epoca medievale.

Parole chiave: commercio, vie di commercio, Medioevo, Polimlje (odierno territorio del Montenegro, della Serbia e della Bosnia ed Erzegovina), Dubrovnik

U srednjem vijeku u Polimlju Srbi su organizirali teritorijalne jedinice u čijoj osnovi je bila župa. Kanjoni i uska dolina Lima isprekidana je većim brojem kotlina, koje su uvjetovale način i oblik formiranja župa u srednjem vijeku. Tamo gdje se ističu proširene doline, tu su nastale i župe. U Gornjem Polimlju to su plavsko-gusinjska kotlina i okolina Berana, u Srednjem Polimlju prostor od Bijelog Polja do Prijepolja i u Donjem Polimlju okolina Priboja i Rudo. Srednjovjekovne župe Polimlja su uglavnom manjeg opsega zbog prirodnih karakteristika tla.¹ Tako u Gornjem Polimlju nalazile su se župe Plav i Budimlja, u srednjem Lim, Ljuboviđa, Zvijezd i Crna Stena, a u donjem Dabar.²

1 Župa je u srednjem vijeku teritorijalno-društvena formacija, manja ili veća geografska cjelina, kotlinska ili dolinska, u rječnom slivu, zaštićena visinskim reljefom i razvođenjem po obodu, koja je, zahvaljujući povoljnim klimatskim uvjetima, dobro nastanjena i kultivirana. Kao poseban i opći pojam župa se pojavljuje bezbroj puta u pisanim izvorima srednjeg vijeka (Premović, 2012, 21–37).

2 O župama u Polimlju vidjeti u: Mijatović, 1979, 209–223; Mišić, 2003, 75–82.

Sl. 1: Grad Mileševac u župi Crna Stena (Prijepolje, Srbija).

U današnjem administrativnom pogledu Srednje i Donje Polimlje čine općine: Bijelo Polje (pripada državi Crnoj Gori), Prijepolje, Priboj (pripadaju Srbiji) i Rudo (pripada Bosni i Hercegovini) (Dragović, 2004, 6–36).

Naziv “Polimlje” prvi put je zabilježen 1444. godine u povelji kralja Alfonsa V prilikom popisa gradova hercega Stefana Kosače (Creseuaz Opolimio; grad Kreševac – Hrsovac). Drugi pisani podatak koji se odnosi na Polimlje zabilježen je 1449. godine u jednom dubrovačkom izvoru, tu se spominje grad Severin u Polimlju (*Seuerino in Polimie*). U srednjovjekovnim pisanim izvorima Polimlje se izgleda odnosilo samo na kraj oko Donjeg Polimlja, ispod Dabra (Dinić, 1978, 241–242, 250). U sumarnom popisu sandžaka Bosna iz 1468/69. godine za seoska naselja Marsova, Gorna Obrveno i Gorna Kostil navodi se da pripadaju nahiji Polimlju. Priređivač ovog deftera A. Aličić smatra da se središte nahije Polimlje nalazilo na prostoru današnjeg Rudog (Aličić, 2008, 209, 221). U poimeničnom popisu Hercegovine iz 1475/77. godine zabilježeno je da nahije Mileševa i Ljuboviđa pripadaju Polimlju. Tako se od druge polovice XV vijeka ime Polimlje proširilo na čitavo Donje i Srednje Polimlje (pribojski, prijepoljski i bjelopoljski kraj) (Aličić, 1985, 31, 40, 50).

Dolina Lima i njenih pritoka, pružale su kao i ukupna konfiguracija terena, povoljne uvjete za promet, pa je cijela oblast Polimlja u srednjem vijeku bila prekrivena mrežom karavanskih puteva. Ova oblast je od davnina predstavljala jednu od važnih raskrsnica na Balkanskom poluotoku, jer je povezivala središnje i istočne djelove Balkana sa srednjim dijelom jadranske obale i panonskim basenom (Čuk, 2005, 23).

To su bili dobro poznati putevi, koji su povezivali Dubrovnik sa unutrašnošću Balkana. Iz Dubrovnika je roba za Polimlje najčešće otpremena Drinskim putem (*via Drine*), koji su Dubrovčani nazivali *via Bosne*, a rjeđe i *via vojvode Sandagl*. Put je išao od Dubrovnika na Trebinje, Bileću, Gacko, zatim preko prevoja Čemerno spuštao u tjesnac rijeke Sutjeske, koju je štitila tvrđava Vrtar. Izlazeći iz klisure dospijevao je u Tjentište, da bi potom lijevom obalom Drine kod sela Brod prelazio na desnu obalu i stizao u Hoću. Zbog značaja Hoće kao stanice i raskrsnice ovaj put zvao se još i *via Goze*. Od Hoće jedan se pravac odvajao i vodio uz Čehotinu za Pljevlja i Prijepolje. Glavni pravac Drinskog puta nastavljao je dolinom Drine na Ustikolinu, zatim do Goražda i Samobora, odakle se moglo ići na različite strane: prema Vrhbosni na zapadu i Višegradu i Srebrenici na sjeveru. Od Vrhbosne postojao je put za Polimlje, koji je išao preko Glasinca za Višegrad, u Dobrun, Uvac, Banju Pribojsku, Bijelo Polje, Budimlju i Plav. Drugi poznati put zvao se Jezerski (*via Jesera*) ili Nikšićki put (*via Anagasti*), koji je spajao Dubrovnik, Trebinje i Onogošt, pa preko visoravni Jezera ispod Durmitora vodio do Tare, u rejon današnje Lever Tare. Od Tare put je išao dalje preko Maoča u Pljevlja, odakle su dva puta išla prema Prijepolju: jedan preko Jabuke, a drugi preko Kamene Gore. Od Prijepolja put je vodio do Miloševog Dola, preko Karaule, Haljinovića, Goračića do Sjenice, gdje se vezivao za put koji je išao iz Bosne i preko preko Zlatara. Postojao je i put koji se u Onogoštu odvajao i išao dolinom Zete za Podgoricu, a potom za Medun i Plav i dalje dolinom Lima u Budimlje. Jedan krak ovog puta išao je niz Lim za Crnču i manastir Svetih Apostola, dok je drugi krak puta išao kroz predio Bihor i dalje za Sjenicu.³

Dobra razvijenost putne mreže na prostoru srednjovjekovne Srbije, stoji u tijesnoj vezi sa razvojem rudarstva. Značaj Polimlja kao tranzitnog i gospodarskog područja osobito je porastao je u drugoj polovici XIII i početkom XIV vijeka, kada je, zahvaljujući Sasima, otpočela rudarska proizvodnja u Brskovo kod Mojkovca.⁴ Sa razvojem rudnika Brskovo sve više je bio u upotrebi put koji je povezivao Onogošt (a ujedno i Dubrovnik), s ovim rudarskim središtem. Put je od Onogošta vodio prema dolini Morače i istoimenom manastiru u dvije varijante: ljeti preko visoravni Lukavice i prevoja Trebiješ, a zimi preko župe Gračanice (današnje Nikšićke Župe) i visoravni Štivovo. Iz manastira Morače put je dalje vodio u dolinu Tare, u rejon današnjeg Kolašina, do Brskova.⁵

Prvi pomen srednjovjekovnog rudarskog naselja Brskovo potječe iz jedne odluke Gradskog vijeća u Kotoru od 22. kolovoza 1243. godine. U dokumentu se govori o razvijenoj aktivnosti kotorskih trgovaca vinom i njihovom prisustvu na Brskovskom trgu.⁶ Ovaj podatak nam ukazuje na postojanje trga 40-tih godina XIII vijeka, što potvrđuje i mogućnost da su iskusni rudari Sasi došli iz Ugarske, upravo oko 1241–1242. godine u

3 O cestama u srednjem vijeku vidjeti opširnije u: Dinić, 1937, 125; Jireček, 1959, 275–276, 282–292, 300; Škrivanić, 1974, 43–50, 67–68, 124–126; Blagojević, 1983, 106–107; Aleksić–Premović, 1991, 39–47; Terzić, 1997, 514–515; Čuk, 1996, 9; Malović–Đukić, 1996, 25–26; Luković, 2010, 171–194.

4 Obično se uzima da su se Sasi doselili u Srbiju polovinom XIII vijeka i da su već u drugoj polovici istog vijeka imali značajnu naseobinu u Brskovo (Čuk, 2003, 99–105).

5 O tome vidi više u: Luković, 2005, 110–114.

6 Tekst odluke Gradskog vijeća u Kotoru pomjera dosadašnja znanstvena saznanja o prvom pomenu Brskova za 10-tak godina ranije. Vidjeti o tome u: Sindik, 2008, 305–309.

Srbiju. Od početka aktivnosti ovog rudnika, ekspolatisani su srebro, glamsko srebro (u pitanju je srebro sa određenim postotkom zlata) i bakar. Pojava ovih metala privukla je trgovce iz Primorja.⁷ Brskovo je privlačilo trgovce ne samo kao rudarsko mjesto, nego i kao trg odakle se raznosila roba po srpskim zemljama. Trg na kome je obavljana prodaja lociran je na lokalitetu Doganjica. Brojni ugovori svjedoče da je Brskovo bilo najvažnija polazna točka za karavane koji su prenosili robu u Primorje (Dinić, 1937, 122; Mišić, 2006, 12–13).

Utvrđeno je da je grad Brskovo postojao i prije rudnika, a vjerovatno je u početku imao zadatak da kontrolira teritoriju istoimene župe. Ono će biti glavno uporište dubrovačkih i kotorskih trgovaca u srpskoj državi.⁸ Ovi trgovci uzimali su u zakup od srpskih vladara carinu, kovnicu i trg. Na ovom trgu primorski trgovci kupovali su metale, kože, vosak i druge robe, a dopremali su začine, vino i tkanine (Ćirković, Kovačević–Kojić & Ćuk, 2002, 26). Dokumenti iz osamdesetih godina XIII vijeka ukazuju na postojanje katoličke parohije u Brskovu, koja se starala o duhovnim potrebama Sasa, Kotorana, Dubrovčana i drugih katolika koji su kraće ili duže vrijeme boravili u ovom gospodarskom centru (Mitrović, 2012).

U Brskovu su naročito bili brojni članovi dubrovačkih (Bunić, Bodačić, Kašica, Ribičić, Gledić, Gučetić, Prodančić, Benešić i dr.) i kotorskih (Drago, Toma, Buća, Vasiljević, Gostov, Bugon, Mekša, Glavati i dr.) vlasteoskih porodica. Djelovanje stranih trgovaca utjecalo je na domaće stanovništvo da se uključi u trgovinu. Od sredine XIV vijeka raste broj domaćih trgovaca, najviše ih je bilo šezdesetih godina, a kasnije taj broj počinje naglo opadati (Ćirković i suradnici, 2002, 23–26).

Na brskovskom trgu bilo je upućeno i stanovništvo iz Polimlja sa svojim poljoprivrednim proizvodima, pretežno stočarskim. Istovremeno se tu snadbijevalo solju, zanatskim i drugim proizvodima koje su dubrovački, kotorski i ostali trgovci primorskih gradova donosili (Subotić, Skovran & Vlahović, 2010, 58).

Profesor Ignacij Voje pokazao je na osnovu dubrovačkih izvora da od 1370. godine trgovačke veze između Dubrovnika i Brskova slabe.⁹ Tako su Dubrovčani 1399. godine od Osmanlija tražili da plaćaju samo jednu carinu u Brskovu, što im je i obećao Pašajit-beg. Nestabilne političke prilike krajem XIV i početkom XV vijeka utjecale su da primorski trgovci izbjegavaju Brskovo i povlače se iz njega. Dubrovčani u jednom dokumentu iz 1433. godine, upućenom despotu Đurđu Brankoviću, ističu da njihovi trgovci više ne zalaze u Brskovo i ubrajaju ga u napuštena trgovačka mjesta. Carinski sustav u Brskovu ostaće na snazi sve do pada Despotovine, pa i razdoblju pod osmanskom vlašću (Ćirković i suradnici, 2002, 27).

Dubrovačke karavane mnogo su privlačili i srpski manastiri u Polimlju, koji su često bili i putne stanice, a i zbog panađura koji su se kraj njih održavali. Prijenos robe bio je pored stočarstva, glavno zanimanje vlaha, a označavani su u srednjovjekovnim dokumen-

7 O rudarstvu u srednjovjekovnoj Srbiji iscrpno: Ćirković, Kovačević–Kojić, Ćuk, 2002.

8 U drugoj polovici XIII vijeka Brskovo je najznačajniji rudnik i najvažnije trgovačko mjesto. Pojedini Dubrovčani i Kotorani stalno su se nastalili u Brskovo (Mišić, 2006, 14–15).

9 Vidjeti o tome više u: Voje, 1976, 217; Voje, 1982–1983, 93–100.

tima kao ponosnici. Predvođeni svojim kramarima i dubrovačkim brodarstvu, vlaški ponosnici su sa konjima natovarenim raznom robom stizali do pojedinih mjesta u Polimlju, da bi se poslije odmora i pretovara robe vraćali u Dubrovnik s drugom robom. Usput su često navraćali u svoja naselja ili kod stanjana, gdje su konačili. Vlasi iz katuna Maleševci većinom su prevozili robu iz Dubrovnika u Polimlje (Dinić, 1937, 122, 133–135).

Rječni tok Lima predstavljao je veliku prepreku na putovanjima trgovaca. Prelazak preko rijeke obavljan je na određenom gazu (brodu) ili preko skela i mostova. Gazovi su se nalazili na povoljnim mjestima, tamo gdje je rijeka bila najšira i najplića, a tijekom najsporiji.¹⁰

Limskom poveljom (1254–1263) kralj Stefan Uroš I dao je manastiru Sv. Petra na Limu naselje Ljetinu kod mosta i most kako ga je postavio brat Svetog Simeona, pa je ovdje manastir ubirao mostarinu za prelazak (Mošin, Ćirković, Sindik, 2011, 228). Most je napravio humski knez Miroslav, sigurno prije 1190. godine. Nalazio se na značajnom putu i bio je dobar izvor prihoda manastiru (Mišić, 2007, 21, 161, 164–165). Prelazak preko Lima nalazio se i u mjestu Brodarevu, a ono je pripadalo župi Ljubovići, kojom je upravljao župan Dimitrije u monaštvu nazvan David. Dio njegovog bogatstva poticao je od brodarine. Brodarevo je, upravo, po tome dobilo ime (Vlahović, 1968, 9; Tomović, 2003, 49–50).

U osmanskim popisnim defterima koji se odnose na ovaj prostor nalaze se podaci o komunikacijama i prometu. Održavanju i osiguravanju puteva posvećivana je posebna pažnja. Nailazimo na podatke o skelama, mostovima, o njihovoj gradnji, o održavanju, popravljanju i čuvanju. Neka sela imala su zadatak da brinu o putevima, objektima i da osiguraju promet. Od početka osmanske vlasti (1465. godine), Priboj je imao status derbenda, pa su zbog toga stanovnici (derbendžije) bili obavezni da se staraju o sigurnosti puteva i prometa, zatim da stražare pored mostova i skela i održavaju ih. Zbog toga su uživali povoljan status i porezne olakšice. U nahiji Mileševa najvažnija stavka u prihodi-ma sandžak-bega bila je lađu na Limu (9.400 akči).¹¹

Trg je naselje otvorenog tipa, mjesto na kome se vrši robna razmjena, i možemo ih podijeliti na: manastirske trgove, rudarske trgove, gradske trgove u starijim naseljima i na karavanske trgove, koji su nastali na mjestima karavanskih stanica. Prema kontinuitetu njihove funkcije dijelimo ih na: stalne, nedjeljne i godišnje trgove (Anđelić, 1963).

Prema sačuvanim srpskim, dubrovačkim i kotorskim izvorima putne postaje u Polimlju mogu se podijeliti u nekoliko različitih tipova: 1) utvrđeni grad sa podgrađem; 2) trg kao veće neutvrđeno mjesto i seoski trg; 3) crkva ili manastir s trgom; 4) mjesto za odmor i pretovar robe. Treba istaći da podjela putnih postaja ne može se podvrći jedinstvenoj tipologiji zbog promjena vrsta stanica, kao i zbog njihovog napretka ili nestajanja (Tomović, Pušica, 2009).

Dolina Lima bila je odredište do koje su dopirali karavani i ponosnici, odnosno tu se završavala prva etapa puta koji je išao iz Primorja prema unutrašnjosti Srbije (Ćirković,

10 Problematika hidrografskih i rudno-mineralnih resursa detaljno je osvijetljena u: Mišić, 2007, 21, 161, 164–165.

11 O Priboju u osmanskim razdoblju vladavine vidi više u: Šabanović, 1959, 130–131; Zirojević, 1974, 176–184; Ćar–Drnda, 2007, 7, 11–12; Aličić, 2008, 68.

Sl. 2: Crkva Svetog Petra u župi Lim (Bijelo Polje, Crna Gora).

1976, 214–215). Karavani koji su išli za Polimlje brojali su od 40 do 90 konja. Obično je svakog konja pratio po jedan čovjek, a u nesigurnim vremenima ili zbog velike vrijednosti robe broj pratilaca bio je znatno veći (Dinić, 1937, 141–144).

U Dubrovačkom arhivu sačuvan je veliki broj ugovora o prijenosu robe iz Dubrovnika u Polimlje. O karavanima koji su išli iz Polimlja sačuvano je samo nekoliko dokumenata. Obavještenja o karavanskom prometu dobivamo najčešće iz dokumenata o dubrovačkim karavanima koji su na putu prema Dubrovniku doživjeli razne nezgode, napade, pljačke i sl (Ćuk, 1996, 19).

Od robe koju su trgovci iz Dubrovnika najčešće dopremali u Polimlje bila je so, zbog velikog značaja za ljudsku prehranu i stočarsku privredu, tekstilni proizvodi dovoženi su u većim količinama, zatim mrčarija, kositar, šalitra, usoljena riba, vino, sapun, staklo za prozore i sl. Iz Polimlja trgovci su mogli nabavljati stoku i stočarske proizvode, kože, zatim vosak i drugu robu.¹²

Najznačajnija karavanska stanica i trgovački centar u Polimlju bilo je Prijepolje, u župi Crna Stena. Najvjerojatnije je nastalo u vrijeme podizanja manastira Mileševe i osnutka njegovog vlastelinstva. Prvi put se spominje 7. srpnja 1343. godine u jednom dubrovačkom ugovoru kao trg manastira Mileševe. Tim ugovorom sklopljenim u Dubrovniku četvorica vlaha Burmaza obvezala su se da odnesu 100 tovara soli dvojici dubrovačkih trgovaca *ad forum Milleseua in loco dico Prepolie* (Ćirković, 1976, 213). Međutim, prvi podatak o vlasima manastira Mileševe datira još iz 1278. godine. Te godine Vladimir Gostimara (vlah Mileševe) dogovorio se s dvojicom Dubrovčana da im odnese vino i robu u Brskovo. Ovaj podatak svjedoči o tome da je vlastelinstvo manastira bilo veliko, i to sa osobenostima lokalnog trga (Petrović, 1980, 158). Mileševski grad vršio je funkciju zaštite trga Prijepolja i manastira Mileševe, a nalazio se oko dva kilometra jugoistočno od manastira Mileševe.¹³

Opadanje značaja Brskova doprinijelo je usponu Prijepolja, a težište karavanske trgovine pomjereno je u sedmoj deceniji XIV vijeka u dolinu Lima (Voje, 1976, 217–218; Voje, 1982–1983, 93–100). Od toga vremena putevi kroz Polimlje postaju sve značajniji i prometniji. Povećava se broj karavana i trgovaca u oba smjera (Ćuk, 1996, 10).

Od 1366. godine do 1390. godine, sa privremenim prekidima, odvijala se živa trgovačka aktivnost između Dubrovnika i Prijepolja. U svim ugovorima Prijepolje je naznačeno kao cilj karavana, odakle je roba dalje prenošena za Sjenicu, Trgovište, Novo Brdo, Peć i druga mjesta. Predmet karavanske trgovine od 1366. do 1379. godine bila je najviše so (u 18 ugovora je zabilježena). Podaci iz dubrovačkih dokumenata ukazuju da od 1383. do 1390. godine so nije više glavni artikal za trgovinu. Umjesto nje javljaju se tkanine raznih vrsta i drugi proizvodi, označeni terminima: mercancia, merces i merces. U knjigama dugova, dubrovački vjerovnici zabilježili su da se prvi dužnici iz Prijepolja sreću u Dubrovniku u godinama od 1352. do 1358. godine. Kreditna trgovina Prijepoljaca obavljana je 1365–1368. i 1383–1392. godine (Hrabak, 1976, 236–246).¹⁴

12 Skrećemo pozornost na radove: Han, 1980, 173–185; Dinić–Knežević, 1982, 66, 250–252, 265; Ćuk, 1996, 21–22.

13 O Mileševcu vidjeti u: Thallóczy, 1914, 379, 397–398; Minić, 1976, 103–104; Spasić, 1996, 42–43.

14 O oblicima i tehnicima u trgovini poslovanja vidjeti u: Voje, 2003, 17–100.

Sl. 3: Ostaci utvraenog grada Severin u župi Dabar (Priboj, Srbija).

U nekim ugovorima o prijenosu robe za Polimlje predviđa se opasnost od Osmanlija. Naime, prema ugovoru od 4. kolovoza 1388. godine, Bogoje Marojević se obavezao da preveze 20 tovara tkanina do Prijepolja, ali ako ne bude mogućnosti izvršiti zadatak zbog opasnosti od Osmanlija ili njihovog dolaska, da ih vozi tamo gdje Bogoje odredi (Dinić–Knežević, 1982, 65). Od 1391. godine do 1405. godine nema arhivskih podataka o karavanskom prijenosu robe iz Dubrovnika prema Prijepolju. Ova pojava sigurno je u vezi s novonastalim političkim događajima u Bosni poslije smrti kralja Tvrtka I 1391. godine (Petrović, 1980, 160–168).

Privredni uspon Polimlja najbolje svjedoči o izuzetnom gospodarskom uspjehu pojedinih trgovačkih porodica. Iz prijepoljske sredine poticala je trgovačka obitelj Tobolačarevića, koja je imala razgranatu trgovačku aktivnost. Na temelju prezimena može se zaključiti da su po zanimanju bili obrtnici – izrađivači torbi, vrećica. Tobolačarevići su bili uspješni i bogati trgovci kada su krajem šezdesetih godina XIV vijeka prešli u Dubrovnik i ubrzo primljeni u red dubrovačkog građanstva (Ćuk, 2005, 26–32).

Trgovački promet između Dubrovnika i Prijepolja obnovljen je prestankom rata između Dubrovnika i Bosne 1404. godine. U razdoblju od 1405. do 1437. godine, pojačan je intezitet dubrovačkih karavana u Prijepolje. Za ovaj period sačuvano je 37 ugovora,

a gotovo u polovici (16) Prijepolje je označeno kao cilj karavana, u ostalim ugovorima naznačeno je gdje su još pored Prijepolja karavani bili upućeni. Analizom ovih ugovora dr. Ruža Ćuk navodi da se Prijepolje tada razvilo u napredno i urbano naselje. U dubrovačkim dokumentima tada se spominje i posebna poslovna četvrt zvana *borgo*. Tu su Dubrovčani imali svoje dućane, a prijepoljski stanjani držali su konačišta u svojim kućama. Poslije prvog pada Despotovine 1439. godine nastupilo je teško vrijeme za prijepoljski trg: zamire karavanski promet između Dubrovnika i Prijepolja (Ćuk, 1996, 12–13).

Odmah poslije Prijepolja najčešće posjećivana karavanska stanica bila je Bukovica. U dubrovačkoj građi ona se javlja prije Prijepolja. Prvi put se spominje 9. svibnja 1329. godine, kada su Dubrovčani u njoj poslovali i živjeli, a vjerovatno je obrazovana bar jednu deceniju ranije. Dubrovački vlastelin Procul de Kasatica sreće se 1330. i 1344. godine u Bukovici. Prisutnost Dubrovčana ukazuje na značaj trga i njegovu trgovačku aktivnost. U petoj deceniji XIV vijeka otpočeo je proces stvaranja domaćih trgovaca, koji se u šestoj i sedmoj deceniji toga vijeka pojavljuju u Dubrovniku u većem broju da trguju i uzimaju robu na kredit. Bukovica je bila prvenstveno trg solju. Kao izrazito stočarskom kraju, ovom području bile su potrebne velike količine soli, za ljude i stoku, o čemu nam svjedoči i nekoliko dokumenata. U posljednje tri desetljeća XIV vijeka Bukovica se rijetko spominje, a njeno ponovno oživljavanje zabilježeno je u dokumentima od 1405. do 1412. godine. U ugovorima se javljala zajedno sa Prijepoljem, Dobrim Poljem, Ravnom i crkvom Sv. Nikole. Iako poznata iz arhivske građe kao karavanska stanica i trg, Bukovica još uvijek nije precizno ubicirana. Prema ugovoru od 4. rujna 1405. navedeno je da karavan treba ići *in Nabuhovica ad Lim super territorio comitis Pauli*, što znači da se nalazila od Prijepolja niz Lim prema Drini, na području koje je pripadalo Pavlu Radenoviću (Ćuk, 1982–1983, 42–46; Ćuk, 1999, 63).

U arhivskim dokumentima često se javljaju i druge karavanske stanice u Srednjem i Donjem Polimlju. Karavanska stanica Breza prvi put se spominje 1398. godine: tada su dubrovački trgovci kupili dvije robinje za koje se izričito navodi da su iz Breze u Bosni. Dubrovački izvori od 1422. do 1437. godine opisuju Brezu kao granično mjesto između Bosne i Srbije. U nekoliko ugovora Breza se navodi kao: *usue ad locum que dicitur Bries ad confinia de Bosna et Sclauonia* (19. lipnja 1425); *ad Bresle ad confinia Sclauonie* (3. listopada 1436); *usque ad locum Brese confinis Sclauonie* (15. travnja 1437). Kao granična oblast imala je karakter življeg tranzitnog mjesta. Vlaški karavani donosili su do Breze uglavnom tkanine i kositar. Srednjovjekovna Breza odgovara današnjem selu Breza, između sela Mataruge i Kozice, u pljevaljskom kraju (Ćuk, 1982–1983, 61–69).

Nedaleko od Breze kao prvo mjesto u Despotovini pominje se karavanska stanica Komarani. Do nje se stizalo preko Breze ili, kako ponekad u arhivskim izvorima stoji, Komarani su se nalazili ispod Breze. U izvorima se bilježi kao naselje ili mjesto. U jednom ugovoru, sklopljenom krajem rujna 1424. godine, zabilježeno je da 15 tovara tkanine treba prenijeti *usque ad locum Comarani sub teritoria domini Georgii Volchouich*. Ovaj podatak jasno saopštava da su Komarani pripadali despotu Đurđu Brankoviću. Prema ugovoru od 4. veljače 1434. godine, da bi se odredio položaj Komorana navođena je Breza *usque Villom vocato Comarani in bries districtum Sclauonie* (Ćuk, 1982–1983, 66–69). Pod terminom *Sclavonia* u Dubrovačkim arhivskim knjigama isključivo se ozna-

čava Srbija.¹⁵ Komarani su danas predio i istoimeno naselje sjeverno od Brodareva. Ipak, Breza i Komarani nisu uspjeli razviti se u značajnija trgovačka naselja.

U knjigama dubrovačke kancelarije i notarijata crkve i manastiri u Polimlju zabilježene su kao karavanske stanice. U župi Lim nalazila se crkva Svetog Petra (koju je podigao humski knez Miroslav), a koja je imala značajno mjesto na putu iz Primorja u unutrašnjost Srbije. U trgovačkom prometu pominje se od 1393. do 1413. godine. Iz dubrovačkih izvora u razdoblju od 1401. do 1413. godine saznajemo da su karavani stizali u određište koje je naznačeno kao mjesto (*locus*) Lim blizu Petrove crkve ili samo mjesto Lim. Ovdje se nalazila karavanska stanica i obično je crkva Sv. Petra navođena da bi se bliže odredio položaj mjesta Lim: *ad locum dictum Lim ad ecclesiam Sancti Petri*; *ad locum Lim prope ecclesiam S. Petri*. Dubrovčani su dobro poznavali predjele i mjesta u Polimlju jer su tu poslovali i trgovali, kraće ili duže boravili, ponekad se dešavalo da tijekom putovanja pretrpe štetu i razbojništvo. U jednom ugovoru iz 1408. godine dogovoreno je da karavan ide do Lima, i to onim putem do rječnog mjesta Lim (*ad dictum locum Lim*). Crkva Svetog Petra ne spominje se poslije 1413. godine kao karavanska stanica. Njenu ulogu preuzelo je mjesto Lim, koje je bilo aktivno odredište karavana do 1430. godine. Tako u jednom ugovoru (6. VI 1429) izričito stoji da je karavan morao doći do rječnog mjesta Lim *usque ad dictum locum de Limo* (Ćuk, 1996, 17–19).

Na trgovinski promet plaćale su se carine. Carina je naplaćivana na trgovima na kojima je roba prodavana, i to samo na prodanu količinu robe. Ostatak robe trgovac je mogao nositi na drugi trg, gdje se postupak ponavljao. Na svu preostalu robu carina je naplaćivana na posljednjem trgu, prije izlaska iz zemlje (na granici) (Veselinović, 1984, 25–42). Na Limu su krajem XIV vijeka postojale carine skopskog krajiškog bega Pašajita (DADU, 1). Carina se, najvjerojatnije, nalazila na mostu koji je postavio knez Miroslav, u selu Ljetine (Tomović, Pušica, 2009, 85). Da bi privukao dubrovačke trgovce, Pašajit je 1398. godine smanjio carinu za jednu četvrtinu. Carinu su držali u zakup dubrovački carinarnici Vlahota Milinović i Pribil Radulinović 1411. godine (*dohaneri dela dohana de Passait in Limo*). Limska carina spominje se i 1447. godine na putu za Trgovište.¹⁶

U četiri dokumenta Državnog arhiva u Dubrovniku zabilježena je crkva Grlica kao karavanska stanica. Prvi put se spominje 1423. godine, kada su dvojica vlaha iz katuna Maleševca ugovorili da na 40 konja prenesu robu *in loco dicto Lim ad ecclesiam cui dicitur Gerlicina* (DADU, 2). Prema ugovoru od 6. lipnja 1429. godine, izričito se navodi da je karavan morao da odnese tri salme tkanina do rječnog mjesta Lim (*usque ad dictum locum de Limo*), kod crkve zvane Grlica (*apud ecclesiam vocatam Grlica*) (DADU, 3). Sljedeće godine dogovoreno je da karavan dopremi 20 tovara robe *usque ad Limum penes ecclesiam Gerlizina* (DADU, 4). U drugom ugovoru od 25. kolovoza 1430. godine zabilježeno je da karavan treba prenijeti jedan tovar tkanina *ultra flumen Limi in ecclesiam*

15 O značenju *Scavonia* u srednjovjekovnim pisanim izvorima vidjeti u: Dinić, 1978, 33–36; U odlukama Malog vijeća (*Acta Consilii Minoris*) od 1415. do sredine 1460. koje se odnose na Srbiju vidjeti pomene termina *Scavonia* (Veselinović, 1997).

16 O promjenama u poslovanju trgovaca i carinama vidjeti opširnije: Veselinović, 1983, 25–42; Veselinović, 1984, 25–42.

Gerlize, super territorio domini Georgii despoti. Ponosnici karavana bili su iz obitelji Stanković (DADU, 5).¹⁷ Crkva se nalazila u selu Rodijelja, na ušću Grličkog potoka u rijeku Bisticu, desnu pritoku Lima (Tomović, 2008, 261–278).

Nedaleko od župe Budimlje kao karavanska stanica pojavljuje se Crnča u Zatonu, u župi Lim. Sačuvan je podatak iz 1365. godine o jednom karavanu čiji su ponosnici bili Drobunjaci, a koji je išao do Crnče. Dva brata Drobnjaka, braća Priboj i Vokša, ugovorom od 3. svibnja 1365. obvezala su se da odvedu Matka Burmaza zdravog i sigurnog sve do Crnče, u oblasti patrijaha, sa osam peča (bala) tkanine za osam perpera, što znači da je cijena prijevoza iznosila jedan perper po komadu (*usque ad Cerenco, contrate patriarce*).¹⁸

U jednom ugovoru koji je sklopljen 3. lipnja 1353. godine između Radomana Jurjevića (čovjeka Vojislava Vojinovića) i Marina Kapelarija o prijenosu 82 tovara soli navedeno je da karavan treba ići u tri mjesta: Prijepolje, Bukovicu i Dobro Polje. Postoji mišljenje da je Dobro Polje trebalo identificirati s Pavinim Poljem u župi Ljuboviđa. Selo se nalazi na putu, koji ide od Pljevalja na naselje Otilovići, planinu Ivovik, naselje Kozice i odatle preko Pavinog Polja dolinom rijeke Ljuboviđe stizalo se u Bijelo Polje (Tomović, Pušica, 2009, 93).

Od druge polovine XV vijeka kao karavanska stanica na desnoj strani Lima, nasuprot crkve Svetog Petra, razvija se Nikolj–trg ili Nikolj–pazar (Šćepanović, 1987, 95–96). Prvi sačuvani podatak o trgu nalazi se u poslovnoj knjizi dubrovačkog trgovca Dživana Pripčinovića. Dživan je 1456–1457. otkupljivao crvac (*chermesium*—smatra se da je to ruda cinabarid, mada postoji i mišljenje da je to sirovina za bojenje) od ljudi iz Nikolj–pazara (Hrabak, 1999, 63; Voje, 2008, 101–116). U početku na ovom trgu prodavalo se roblje. Trgovina robljem bila je jedan od najunosnijih poslova u srednjem vijeku. U jednom dokumentu (prije 1467. godine) zabilježena je prodaja roba Radoja Božidarovića iz Milina kod Dubrovnika, koga je tada na Nikolj–trgu kupio neki Hamza za 30 dukata od jednog Drobnjaka. U dubrovačkim dokumentima 70-tih godina XV vijeka spominju se poslovni ljudi iz Nikolj–pazara: Ljuben Vukašinić, Radoslav Marković, Dmitar Radičević iz Bistrice kod Nikolj–trga, Rađenko Miljenović, Vladislav Sakočević iz Peštera kod Nikolj–trga i dr. Trgovci s ovog trga izvozili su samo: vosak i crvac (Hrabak, 1976, 250–252; Šćepanović, 1987, 95–96). U jednom dokumentu Kotorskog arhiva iz 1497. godine zapisano je, da je carinik u Risnu Jovan Bonulović iz Nikolj–pazara. Ovaj podatak predstavlja prvi pomen Nikolj–pazara u Kotorskom arhivu (Stjepčević, Kovijanić, 1954, 610).

Krajem XIV i u XV vijeku došlo je do značajnih političkih, gospodarskih i društveno-ekonomskih promjena, koje su se osobito odrazile na trgovinu u dijelu Polimlja pod

17 Najbrojnije vijesti o Polimlju nalaze se u dubrovačkim serijama kancelarijata (*Diversa Cancellariae*) i notarijata (*Debita Notariae*). Kancelarija je zapisivala sudske poslove (tužbe, ročišta, iskaze svjedoka, presude i ostalo), oglase o prodaji nekretnina i druge poslove. Notarijat je zapisivao isprave (zadužnice, miraze, kupnje i prodaje, punomoći, oporuke, agrarne ugovore i razne druge poslove). O radu kancelarije i notarijata vidjeti u: Foretić, 1959, 315–336.

18 Ovo naselje je pouzdano identificirao sa žičkim metohom u Zatonu profesor Mihailo Dinić. Vidjeti više u: Dinić, 1937, 124–125; Dinić–Knežević, 1982, 66; Malović–Đukić, 1996, 28.

vlašću Brankovića. I pored opće zainteresiranosti za nesmetano obavljanje trgovine, u pojedinim razdobljima dolazilo je i do njenog obustavljanja. Ove promjene praćene su prisustvom Osmanlija i uticale na smanjenje trgovine, sve do konačnog pada Despotovine 1459. godine (Veselinović, 1982, 49–56).

U trgovačkom prometu četrdesetih i pedesetih godina XV vijeka kao polazište dubrovačkih karavana javlja se u dva ugovora (1446. godine), karavanska stanica u Brodarevu, smještena u lijepoj i plodnoj kotlini. Prema prvom ugovoru dvojica vlaha iz katuna Mirilovci obvezala su se Marinu Buniću da će do kraja srpnja prevesti 200 tovara olova iz Brodareva u Dubrovnik, a u povratku da prenesu so iste težine i 10 lakata tkanina. U drugom ugovoru Vlad Andrić iz Trgovišta prodao je u ime Boška Karčića iz Plane 36 milijara olova Kotoraninu ser Mihajlu Platašiću. Nisu sačuvani podaci o Brodarevu kao cilju dubrovačkih karavana ili jednom od njegovih odredišta (Ćuk, 1996, 17, 20).

Jugoistočno od manastira Davidovice, na desnoj obali Lima, leže ruševine manastira Mili, koja je u srednjem vijeku spadala u manje posjećene karavanske stanice u Polimlju (Knežević, 1996, 77–78). Prema ugovoru od listopada 1413. godine, Hlapac Stanković obavezao se prenijeti robu do manastira Mili, pri čemu je u ugovoru ostavljena mogućnost da će – ukoliko se ne bude mogla prijeći rijeka Lim – robu dostaviti u Prijepolje (Tomović, Pušica, 2009, 87). U blizini manastira nalazi se velika stijena, postoji mišljenje da je tu bila skela za prelazak preko rijeke prema manastiru (Terzić, 1996, 510).

Jedna od manjih karavanskih stanica bila je kuća Pribilla Kučinića. U izvorima Dubrovačkog arhiva Pribil se pominje 9. srpnja 1392. godine kao *Pribilli Cuchnich hominis domini Volchi* (DADU, 6), zatim 1401. godine *ad locatum vocatum Pribil Cuchinic* (DADU, 7) i 1406. godine *ad viam Limi usque ad domum Pribil Cuchinic* (DADU, 8). Postoji mišljenje da naselje Pribilla Kučinića treba identificirati sa selom Kučin na lijevoj strani Lima, sjeverno od Prijepolja (Tomović, Pušica, 2009, 93).

Na desnoj obali Lima, južno od Prijepolja, nalazi se Ivanje, pominje se u jednom dubrovačkom ugovoru 1407. godine (Ćuk, 1996, 16). Naselje Drenova sjeverno od Prijepolja, sreće se u dva ugovora, 18. srpnja (DADU, 9) i 15. kolovoza 1425. godine (DADU, 10), kao cilj karavana, a u dva ugovora kao jedno od mjesta gdje se upućuju karavani (uz Brezu).¹⁹ Ivanje i Drenova pripadala su skupini manjih karavanskih stanica (Ćuk, 1996, 16).

U Donjem Polimlju, u župi Dabar nalazila se crkva Svetog Nikole u Banji, gdje su karavani svraćali od 1402. do 1415. godine. U dokumentima je navođeno da karavan treba ići kod crkve Svetog Nikole (1401. 1405. 1415.) ili je samo naznačena Banja (1405, 1411, 1414) (Tomović, Pušica, 2009, 85). U ugovorima se navodila jasna odrednica pripadnosti *ad partes Scлавonіае in loco vocato ecclesia S. Nicolay* (18. srpnja 1405) (Ćuk, 2002, 381). U Dabru se nalazio i manastir Sv. Đorđa, u selu Mažići, na lijevoj obali Lima. Iako se ne spominje u dokumentima kao trg, sačuvana mikrotoponimija (Panađurište, Padališće, Stroja, Sokolin, Kula–karaula, Zbornjača i dr.) ukazuje nam da se manastirski trg nalazio na planini Pobijenik (Šalipurović, 1976, 129–147).

19 Tekst ugovora: *Brixa et usque ad locum que dicitur Drinua*, 18. VII 1425; *Brixa et usque ad locum que dicitur Drinua*, 15. VIII 1425 (Ćuk, 1987, 71).

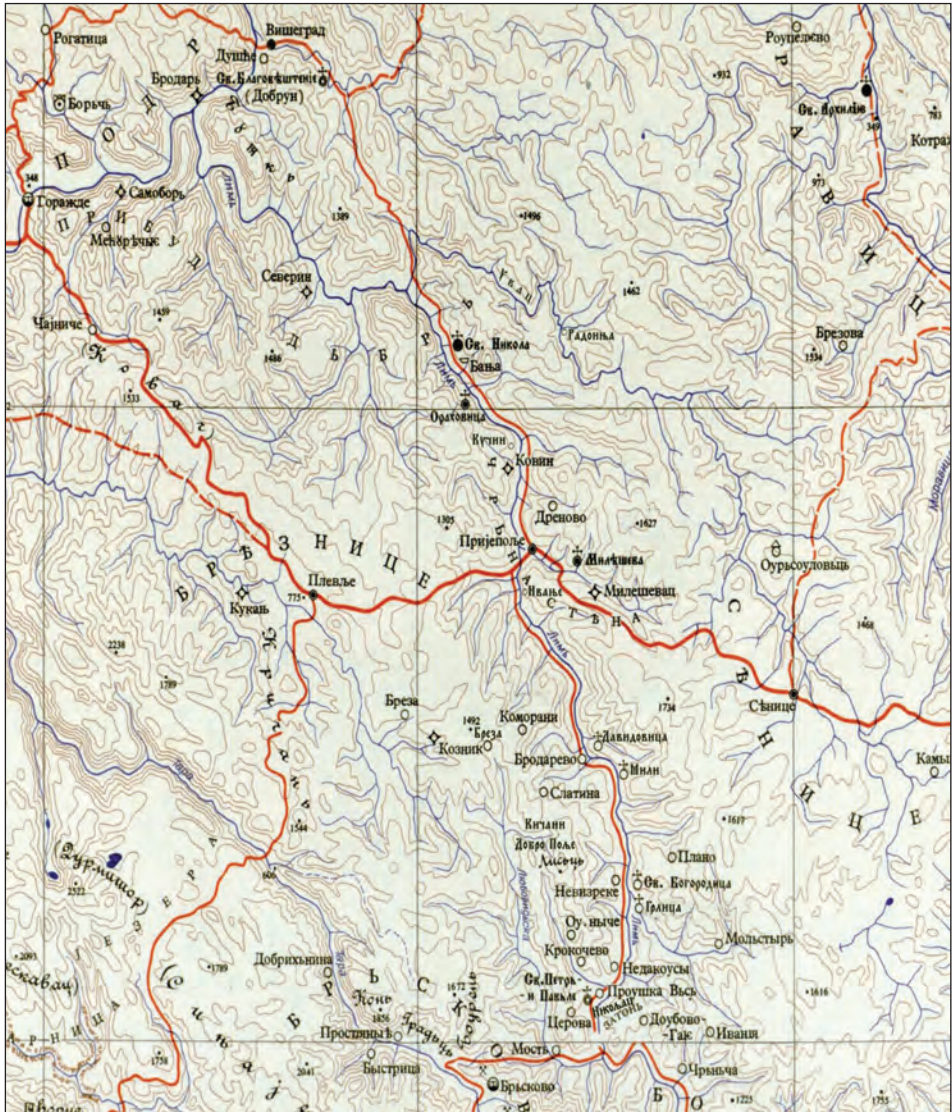
Karavanske stanice u Srednjem i Donjem Polimlju zabilježene u arhivskoj građi u godinama:

Prijepolje	1343–1390, 1405–1437, 1447, 1451.
Bukovica	1353, 1365, 1405–1412.
kuća Pribila Kučinića	1392–1406.
crkva Svetog Petra	1393–1413.
Lim	1401–1430.
crkva Svetog Nikole u Banji	1402–1415.
Ivanje	1407.
Ravno	1407.
crkva Mili	1413.
Breza	1422–1437.
crkva Grlica	1423–1430.
Komarani	1424–1436.
Drenova	1424–1425.
Brodarevo	1446 (Ćuk, 1996, 23).

Kao karavanska stanica u dubrovačkim dokumentima pominje se i utvrđeni grad Severin. Ostaci utvrđenja danas se nalaze na vrhu brda Međustene, oko dva km jugoistočno od današnjeg Severina, na putu Priboj – Rudo.²⁰ Severin se ubraja u manje poznate i vrlo rijetko posjećivane karavanske stanice u Polimlju. U *Lamenta de foris* od 30. januara 1449. godine navodi se da je izvjesni *Dmitar Vuchosich qui stat sub Seuerino in Polimie, homo domini chercech Stiepani*, opljačkao i ubio jednog Dubrovčanina (DADU, 11; Dinić, 1978, 241–242). Akademik Desanka Kovačević–Kojić smatra da je na ovom mjestu sigurno bilo više trgovačkog prometa, a sačuvani toponimi Doganja i Podganje izvedeni od dogana (talijanski naziv za carinu) ukazuju na mogućnost postojanja i carine (Kovačević–Kojić, 1978, 111).

Privredni uspon Polimlja označava snažan proces urbanizacije u prvoj polovici XV vijeka (Kovačević–Kojić, 2001, 21–25). Ono što je doprinijelo pojavi velikog broja karavanskih stanica i trgova, malih i velikih, podudara se se snažnim gospodarskim razvojem Dubrovnika, tako i srpskih zemalja i oblasti Kosača krajem XIV i u prvoj polovici XV vijeka. I pored mijenjanja granica i vlasti, gospodarski razvoj ovog prostora sve vrijeme je tekao nesmetano. Veliki broj karavanskih stanica svjedoči nam o visokom stupnju gospodarskog razvoja ove oblasti.

20 O Severinu opširnije vidjeti u: Thallóczy, 1914, 362, 379, 397–398; Nikolić, 1975, 35–39; Spasić, 1996, 42–43.

Sl. 4: Putne stanice i trase srednjovjekovnih puteva u Srednjem i Donjem Polimlju.²¹

21 Imena putnih stanica na karti data su na staroslavenskom jeziku. Rekonstrukcija je urađena na podlozi povijesne karte u izdanju Istorijskog instituta u Beogradu probni list V iz 1957. godine.

TRADE ROUTES AND TRADE IN MIDDLE AND LOWER POLIMLJE
DURING THE MIDDLE AGES*Marijan PREMOVIĆ*

University of Montenegro, Faculty of Philosophy, Department of History, 81400 Nikšić, Danila Bojovića bb,
Montenegro
e-mail: premovicmarijan@yahoo.com

SUMMARY

In this paper, the terms such as Middle and Lower Polimlje refers to the area of the following medieval parishes: Lim, Ljubovidj (which is now the territory of municipality of Bijelo Polje, Montenegro), Zvijezd, Crna Stena (the territory of the municipality of Prijepolje, Serbia) and Dabar (includes Priboj, Serbia and Rudo in Bosnia and Herzegovina). Due to the favorable geographical and strategic position, this area had a well developed road network in the Middle Ages. Many important international roads passed through Polimlje connecting the central and eastern parts of the Balkans with the middle part of the Adriatic coast. They were well-known roads, which connected Dubrovnik with the continental parts of Balkans. The supplies were usually dispatched by the roads of Drina and Lake in order to reach Polimlje after leaving Dubrovnik. About karavnskog traffic intensity and fly shops in Polimlje valuable testimonials provide information from Dubrovnik books of the officials. Data from the books of the officials of Dubrovnik witness about the intensity of traffic and mile-long columns of vehicles transporting the supplies in Polimlje.

In Polimlje, the caravan traffic started to develop in XIII century, and having regard to some preserved contracts obtained from Dubrovnik's archive, the traffic used to be very constant during the first four decades of XV century. The squares served as caravan stations, where people and cattle used to take a rest during the trip or even spend a night when having a long trips. Goods could not be transported by car, but loaded the horses, the transport of goods took care of the people from Vlaska. The historical sources show that the caravan stations and boarding houses in this area occur as a fortified town with suburbs (Severin), squares (Brskovo, Prijepolje, Bukovica), churches and monasteries (Sveti Petar na Limu, Sveti Nikola, Mili, Grlica, Nikoljac) as well as the places for leisure and reloading (Crnča, Brodarevo, Breza, Komarani, Drenova, Ivanje, selo Pribila Kučinića – Kučin, Dobro Polje). In Polimlje, the squares looked like open-type settlements. Brskovo and Prijepolje were the two most relevant trade centers. There are the two groups of caravan stations, in terms of dynamics and these are the following: the first one refers to the stations which were in use by the end of XIV and first two decades of XV century, and those were the following: Bukovica, Pribil Kučinić's house, Church of St. Peter, Lim, the Church of St. Nikola in Banja, Ivanje and Mili Monastery. The second group includes the following stations which reached the peak in 20s and 30s (XV century): Breza, the Church of Grlica, Komarani, Drenova, Brodarevo). Constant trade traffic between Polimlje and Dubrovnik significantly contributes to the improvement of the economic environment. From Dubrovnik, traders usually used to transport the following

goods: salt (due to its importance for human consumption and livestock economy), large quantities of textile products, tin, salted fish, vine, soap, glass for windows, etc. From Polimlje, which was predominantly livestock area, trades could procure livestock products, leather, wax and other goods. Economic boost followed by urbanization process, occurred during the first half of XV century. The increase in number of caravan stations and squares, both small and large, proves the high level of economic development. The approaching the Ottomans, the first decline of Despotovina (1439) and all the negative events that followed it, have negatively impacted on the caravan trade. After the definitive Ottoman conquest of the area, 1455 and in 1465, the caravan traffic between Dubrovnik and Polimlje slowly subsided.

Finally, we can conclude that the emergence and development of caravan stations in Polimlja was influenced by many favorable circumstances, especially good traffic connection, and then the increase of export of precious metals from Serbia, via Dubrovnik, to the Mediterranean market. Development of trade positively affected many segments of life of the medieval population in this area, primarily in the way that the excess of products was carried to the market and usually exchanged for salt or just sold. Intense commercial traffic, transit and the stay of many caravans and merchants from Dubrovnik encouraged locals to actively involve in trade with the coastal towns. Some families from the area achieved great business success, gained considerable capital and settled in Dubrovnik. Economic progress was best reflected through the development of Prijepolje, which became an urban settlement with the special business quarter where the people of Dubrovnik had their stores. The growth of trade traffic strongly influenced the process of urbanization of Polimlje in the first half of the fifteenth century.

Key words: trade, trade routes, Middle Ages, Polimlje (present-day territory of Montenegro, Serbia, and Bosnia and Herzegovina), Dubrovnik

IZVORI I LITERATURA

- DADU, 1** – Državni arhiv u Dubrovniku (DADU), Lettere e commissioni di Levante, sv. 1, fol. 16, 1399.
- DADU, 2** – DADU, Diversa Cancellariae (DC), sv. 42, fol. 119–119', 19. III 1423.
- DADU, 3** – DADU, DC, sv. 45, fol. 235–235', 6.VI 1429.
- DADU, 4** – DADU, DC, sv. 46, fol. 202', 16. VIII 1430.
- DADU, 5** – DADU, Diversa Notariae (DN), sv. 16, fol. 277, 25. VIII 1430.
- DADU, 6** – DADU, DC, sv. 30, fol. 124', 9. VII 1392.
- DADU, 7** – DADU, DC, sv. 34, fol. 15–15', 15. IX 1401.
- DADU, 8** – DADU, DC, sv. 36, fol. 85, 13. VIII 1406.
- DADU, 9** – DADU, DC, sv. 43, fol. 166', 18. VII 1425.
- DADU, 10** – DADU, DC, sv. 43, fol. 181, 15. VIII 1425.
- DADU, 11** – DADU, Lamenta de foris, sv. 22, fol. 11, 30. I 1449.
- Aleksić–Premović, D. (1991):** Trasa rimskog puta na deonici Prijepolje – Novi Pazar u svjetlu novih arheoloških istraživanja. Novopazarski zbornik, 15, 39–47.
- Aličić, A. S. (1985):** Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina. Sarajevo, Orijentalni institut.
- Aličić, A. S. (2008):** Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine. Mostar, Islamski kulturni centar.
- Andelić, P. (1963):** Trgovište, varoš i grad u srednjovjekovnoj Bosni. Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu–Arheologija, XVIII, 179–194.
- Blagojević, M. (1983):** Pregled istorijske geografije srednjovekovne Srbije. Zbornik Istorijskog muzeja Srbije, 20, Beograd, 45–126.
- Čar–Drnda, H. (2007):** Iz istorije Priboja na Limu – osmanski period. Priboj, Zavičajni muzej, Dom kulture.
- Ćirković, S. (1976):** Prijepolje u srednjem veku. Simpozijum Seoski dani Sretna Vukosavljevića, III, Prijepolje, 211–223.
- Ćirković, S., Kovačević–Kojić, D. & R. Ćuk (2002):** Staro srpsko rudarstvo. Beograd, Novi Sad, Vukova zadužbina, Prometej.
- Ćuk, R. (1982–1983):** Dva stara trga u Polimlju. Istorijski časopis, XXIX–XXX, 39–46.
- Ćuk, R. (1987):** Breza i Komorani – srednjovekovna naselja u Polimlju. Istorijski časopis, XXXIV, 61–73.
- Ćuk, R. (1996):** Karavanske stanice u Polimlju u srednjem veku. Mileševski zapisi, 2, 7–24.
- Ćuk, R. (1999):** Pljevlja i pljevaljski kraj u dubrovačkoj arhivskoj građi. Glasnik Zavičajnog muzeja, 1, 55–67.
- Ćuk, R. (2003):** Počeci rudarstva i privredni uspon Srbije. U: Živković, T. (ur.): Kralj Vladislav i Srbija XIII veka. Beograd, Istorijski institut, 99–105.
- Ćuk, R. (2005):** Polimlje u srednjem veku: ljudi i poslovi. Mileševski zapisi, 6, 23–33.
- Dinić–Knežević, D. (1982):** Tkanine u privredi srednjovekovnog Dubrovnika. Beograd, Srpska akademija nauka i umetnosti.

- Dinić, M. (1937):** Dubrovačka srednjovekovna karavanska trgovina. Jugoslavenski istorijski časopis, 1–4, 119–145.
- Dinić, M. (1978):** Srpske zemlje u srednjem veku: istorijsko-geografske studije. Beograd, Srpska književna zadruga.
- Dragović, R (2004):** Polimlje: priroda, turizam, održivi razvoj. Beograd, Srpsko geografsko društvo.
- Foretić, V. (1959):** Dubrovački arhiv u srednjem vijeku. Anali Historijskog instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, 6–7, 315–336.
- Han, V. (1980):** Nalazi srednjovekovnog i novijeg stakla u Polimlju–Mileševa. Simpozijum Seoski dani Sretena Vukosavljevića, VIII, 173–185.
- Hrabak, B. (1976):** Poslovni ljudi Polimlja (1350–1700). Simpozijum Seoski dani Sretena Vukosavljevića, III, Prijepolje, 235–257.
- Hrabak, B. (1999):** Foča do kraja XVIII veka. Beograd, B. Hrabak.
- Jireček, K. (1959):** Trgovački putevi i rudnici Srbije i Bosne u srednjem veku. Zbornik Konstantina Jirečeka, I, 205–304.
- Knežević, B. (1996):** Crkve i manastiri u srednjem Polimlju. Mileševski zapisi, 2, 71–88.
- Kovačević–Kojić, D. (1978):** Gradska naselja srednjovekovne bosanske države. Sarajevo, Veselin Masleša.
- Luković, M. (2005):** Zajednička granica oblasti Kosača i oblasti Brankovića južno od reke Tare. Balkanika, XXXV, 91–159.
- Luković, M. (2010):** Trase srednjovekovnih puteva na durmitorskom području. U: Tomović, G. (ur.): Šćepan Polje i njegove svetinje kroz vjekove. Berane, Sveviđe, Zagrade, 171–194.
- Malović–Đukić, M. (1996):** Drobjnaci u karavanskoj trgovini Polimlja u srednjem veku. Mileševski zapisi, 2, 25–32.
- Mijatović, R. (1979):** Srednjovekovne župe duž Lima. Simpozijum Seoski dani Sretena Vukosavljevića, VII, Prijepolje, 209–223.
- Minić, D. (1976):** Nekoliko srednjovekovnih gradova u Srednjem Polimlju. Simpozijum Seoski dani Sretena Vukosavljevića, IV, Prijepolje, 101–110.
- Mišić, S. (2003):** Teritorijalno – upravna organizacija Polimlja (XII–XIV vek). U: Živković, T. (ur.): Kralj Vladislav i Srbija XIII veka. Beograd, Istorijski institut, 75–82.
- Mišić, S. (2006):** Potarje u srednjem veku. Glasnik Zavičajnog muzeja, 5, 9–17.
- Mišić, S. (2007):** Korišćenje unutrašnjih voda u srpskim zemljama srednjeg veka. Beograd, Utopija.
- Mitrović, K. (2012):** Katolička parohija u Brskovu. Mileševski zapisi, 9, 25–34.
- Mošin, V., Ćirković, S. & D. Sindik (2011):** Zbornik srednjovekovnih ćirilskih povelja i pisama Srbije, Bosne i Dubrovnika, knj. I 1186–1321. Beograd, Istorijski institut.
- Nikolić, M. (1975):** Dva srednjovekovna grada u jugozapadnoj Srbiji. Užički zbornik, 4, 35–44.
- Petrović, Đ. (1980):** Prilog poznavanja Prijepolja u kasnom srednjem veku. Simpozijum Seoski dani Sretena Vukosavljevića, VIII, Prijepolje, 157–172.
- Premović, M. (2012):** Župa Budimlja u srednjem vijeku. Cetinje, Državni arhiv Crne Gore.
- Sindik, D. (2008):** O prvom pomenu Brskova. Istorijski časopis, LVI, 305–309.

- Spasić, D. (1996):** Srednjovekovni utvrđeni gradovi srednjeg Polimlja. Mileševski zapisi, 2, 35–69.
- Stjepčević, I., Kovijanić, R. (1954):** Prvi pomeni Nikolj–pazara i Bijelog Polja. Istorijski zapisi, X, 2, 610–611.
- Subotić, V., Skovran, A. & P. Vlahović (2010):** Biseri stare Raške. Beograd, Zavičajno udruženje Novovarošana u Beogradu.
- Šabanović, H. (1959):** Bosanski pašaluk: postanak i upravna podjela. Sarajevo, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine.
- Šalipurović, V. (1976):** Srednjovekovni metoh i trg manastira svetog Đorđa u Mažićima po do danas sačuvanim nazivima mesta. Simpozijum Seoski dani Sretena Vukosavljevića, IV, Prijepolje, 129–147.
- Šćepanović, Ž. (1987):** Pregled prošlosti Bijelog Polja i okoline do 1918. godine. U: Novaković, M. (ur.): Bijelo Polje. Bijelo Polje, Beograd, Skupština opštine, Stručna knjiga, 89–97.
- Škrivanić, G. (1974):** Putevi u srednjovekovnoj Srbiji. Beograd, Turistička štampa.
- Terzić, S. (1997):** Beleške sa istorijsko – geografskih istraživanja srednjeg Polimlja (13–17. maj 1996). Istorijski časopis, XLII–XLIII, 505–517.
- Thallóczy Von, L. (1914):** Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter. München, Leipzig, Duncker & Humblot.
- Tomović, G. (2003):** Župa Ljuboviđa. U: Živković, T. (ur.): Kralj Vladislav i Srbija XIII veka. Beograd, Istorijski institut, 47–62.
- Tomović, G. (2008):** Dubrovačka građa o crkvi Grlici u Polimlju. Istorijski časopis, LVI, 261–278.
- Tomović, G., Pušica, S. (2009):** Srednjovekovne putne stanice i konačišta u Polimlju. Mileševski zapisi, 8, 69–96.
- Veselinović, A. (1982):** Trgovina u Srbiji u doba Despotovine. Magistarski rad u rukopisu. Beograd, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.
- Veselinović, A. (1983):** Zabrane i prekidi trgovine u Srbiji u doba Despotovine. Istorijski glasnik, 1–2, 25–42.
- Veselinović, A. (1984):** Carinski sistem u Srbiji u doba Despotovine. Istorijski glasnik, 1–2, 25–42.
- Veselinović, A. (1997):** Dubrovačko Malo veće o Srbiji (1415–1460). Beograd, Kraljevo, Čačak, Istorijski institut SANU, Istorijski arhiv Kraljevo, Istorijski arhiv Čačak.
- Veselinović, A. (2006):** Država srpskih despota. Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Vlahović, P. (1968):** Brodarevo i njegova okolina. Beograd, Univerzitet.
- Voje, I. (1976):** Kreditna trgovina u srednjovekovnom Dubrovniku. Sarajevo, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Voje, I. (1982–1983):** Fragmenti o Brskovu. Istorijski časopis, XXIX–XXX, 93–100.
- Voje, I. (2003):** Poslovna uspešnost trgovcev v srednjeveškem Dubrovniku. Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Voje, I. (2008):** Prilog trgovini crvcem (chermesium) u srednjovekovnom Dubrovniku. Istorijski časopis, LVI, 101–116.
- Zirojević, O. (1974):** Tursko vojno uređenje u Srbiji (1459–1683). Beograd, Istorijski institut.